

A PESTI GÖRÖG—ROMÁN ISKOLÁK

A 18. században nagyszámú görög és görög műveltségű makedo-román kereskedő jött Magyarországra, akiket gyűjtőnéven *görög kereskedőknek* szoktak nevezni.¹ Ez a szórvány görögség erőteljesen ragaszkodott anyanyelvéhez, ezért gyermekeik anyanyelvi iskoláztatására nagy gondot fordítottak.

A magyarországi görögök központja *Pesten* volt, ahol kezdetben a szerbekkel nemcsak egyházi, hanem iskolai vonatkozásban is közösségben éltek. MÁRIA TERÉZIA 1770—71-ben összeíratta az ország iskoláit.² Ekkor Győrött, Miskolcon és Tokajban működött görög tannyelvű iskola, az egri és komáromi iskolában viszont két nyelven: szerbül s görögül folyt az oktatás. A pesti görög gyerekek ekkor még a helybeli „illyr” iskolába jártak, ahol a tanítás nyelve természetesen a szerb volt, amelynek ismerete a kereskedelemmel foglalkozó görögöknek is nagy haszonnal járt.

Ugyanakkor hazájukból is hívtak Pestre pedagógusokat, akiket magántanítóként alkalmaztak a *ελληνικά μαθήματα* oktatására. ZAVIRASZ GYÖRGY *Nea Hellasz* c. művében³ a következő görög frókról olvashatunk, akik Pesten is tanítóskodtak: DEMETRIOSZ HADZI POLIZOI, a Kozaniból származó CHARISZIOSZ pap (akit N. P. DELIALISZ⁴ azonosít a Charisziosz Szacellionnal, a későbbi parókussal), a kefaleniai NIKODÉMOSSZ pap (1787), a sziatisztai MICHAEL PAPA GEORGIU, az Ioanninából származó POLIZOISZ KONDOSZ, GEORGIOSZ VENDOTISZ (1780—83) és ANASZTASZIOSZ MUSZPINIOTISZ.

Budán Pestet megelőzve 1779-től kezdve néhány éven át működött egy görög iskola, bizonyára a tabáni szerb iskola egyik osztályaként, amelyet a *Wiener Zeitung* 1781. február 21-i tudósítása szerint a kasztoriai GEORGIOSZ LEONDIOSZ LEONTOVICS, egy Újvidékről jött tanár kiváló eredménnyel vezetett. A vizsga lefolyásáról adott híradásból nyilvánvaló, hogy ott az oktatás teljesen újjörög nyelven folyt. A tantárgyak ó- és újjörög nyelvtan, nyelvtani elemzés és közismeret voltak.

A pesti görögök legfőbb törekvése a türelmi rendelet életbe léptetése után a görög nyelv templomi és iskolai használatának elismertetése volt. E céljukat rövidesen elérték, mert a Helytartótanács 1783. szept. 1-én (8285 sz.) elrendelte⁵ a görög nyelvnek minden második vasárnap való alkalmazását a templomban, valamint engedélyezte, hogy a görögök saját iskolát alapíthassanak külön tanítóval,

¹ Schäfer L.: A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Bp. 1930. 10.

² Finiáczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899: I. kötet, 245., 250—2.

³ Horváth E.: Jeorjiosz Zavirasz élete és munkái. Bp. 1937. 87—92.

⁴ Delialisz B. P.: Anamisztiiki ikonografimieni ekdozisz Pavlu Chariszi. Kozani, 1935.

⁵ Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltár Depart. Relig. Gr. n. u. 1785/86. fons 25.

aki a fizetését az egyházközség pénztárából kapja. E rendelet végrehajtása nem ment azonban gyorsan, mert az első tanítóválasztásra csak két év múlva, 1785. június 10-én került sor. E késésnek oka az lehetett, hogy nem találtak könnyen megfelelő személyt. Az 1779. évi Rescriptum Declaratorium szerint ui. csak a Monarchia területéről származó tanítót volt szabad alkalmazni a magyarországi iskolákban. Az első pesti görög tanító a vlach származású⁶ ANASZTASZIOSZ KAPITANOVICS lett, akinek megválasztása ellen a görögök fellebbeztek, mert ők görög származású tanítót óhajtottak. Emiatt a görögök és makedo-románok között egymás nemzetiségét ócsárló veszekedés támadt. Végül is a következő évben a görög DEMETRIOSZ KYRIANT találjuk az iskola katedráján. A görög iskola a kezdeti időszakban nem volt önálló s bizonyára egy fedél alatt lehetett a szerb iskolával, mivel anyagilag is hozzá volt kötve.

Amikor a görögök 1791-ben megvásárolták a piaristák klostromát a Galamb utcában,⁷ elhatározták, hogy iskolájukat ennek az épületnek az emeletén rendezik be. Ezért 1791-ben gyűjtést indítottak, amelynek összege 5 év alatt 14 ezer forintot tett ki. Az új intézet — amelynek megnyitására 1796-ban került sor — 2 „iskolából” (osztályból) állt: az egyikben az alapismereteket, elsősorban az olvasást tanították, a másikban pedig az ógörög nyelvvel foglalkoztak (Gemeine und Hellenische Schule, *κοινὴν καὶ ἑλληνικὴν σχολαίῳν*). Mindkét iskolában a tanítás nyelve az újgörög volt. A protokollum 1796. jún. 18-i bejegyzése⁸ szerint a következő megegyezés született az iskolák elnevezésére vonatkozólag:

*Σχολεῖα τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἀπλοελληνικῶν μαθημάτων τῆς ἐν Πέστᾳ συνδραμοῦσης Κοινοῦτητος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῶν Γραικῶν καὶ Βλάχων καὶ Βλάχων καὶ Γραικῶν τῆς Μακεδονίας.*⁹

Magyarul röviden „a pesti görög—román iskolák” elnevezés volt használatos. Az iskolák fenntartásának és a két tanító költségeinek fedezését 41 személy vállalta úgy, hogy 1796. január 1-től kezdve 10 év alatt összesen 5830 forintot adnak össze. A „közös” (azaz alsó) iskola első tanítója NICOLAUS ZISZI volt, a „hellén” (azaz felső) iskola első tanára pedig az irodalmár POLIZOISZ KONDOSZ, későbbi tokaji parókus lett.

A Helytartótanács DEMETRIOSZ CHRYSZANTOPOZ szentesi görög tanító javaslatára 1795. jan. 30-án (1633 sz.) felszólította a püspököt, hogy kérdezze meg az iskolákat fenntartó 18 görög egyházközséget,¹⁰ köztük a pestit is, vajon helyeslik-e a szétszórt görög iskolák élére tanfelügyelő kinevezését. E hivatal fenntartásához évi 1100 forintra van szükség, amelyből 600 forintot jelent a tanfelügyelő fizetése. Meg kell kérdeznie az egyes egyházközségeket, hogy mennyivel járulnak hozzá ehhez az összeghez. POPOVICS püspök március 1-én elküldte a rendeletet az egyházközségekhez, s a következők valamelyikét javasolta e tisztségre: DEMETERIOSZ DARVÁRISZ, JOANNES APOSZTOLOVICS és DEMETRIOSZ CHRYSZANTOPOZ. 1798-ban SZAPÁRY főtanfelügyelő

⁶ A makedo-románok magukat anyanyelvükön románoknak hívták, az okmányokban viszont a vlach elnevezésük a leghasználatosabb.

⁷ Szacelláry P.: A görög udvar. Bp. 1924.

⁸ A pesti görög-vlach egyházközség 1796—1806. évek közt elfogadott határozatait magában foglaló görög nyelvű protokolluma megtalálható a Budapesti Magyar Ortodox Egyházközség irattárában.

⁹ A görög szöveg fordítása: A Makedóniából származó görögök és vlachok, valamint a vlachok és görögök Nagyboldogasszonyról elnevezett pesti e célra adakozó görögkeleti egyházközségének ó- és újgörög tanítási nyelvű iskolái. Latinul: „Schola Graeco-Valachica Pestiensis”, ill. „Schola Valachico-Graeca Pestiensis” elnevezés volt használatos.

¹⁰ Horváth i. m. 6.

sürgette a pesti görögöktől a hozzájárulást. Az egyházközség december 14-én kérte ez alól a kötelezettség alól mentesítést. Hasonlóképpen viselkedhetett a többi egyházközség is, mert még 1804-ben sem jött létre ez a felügyeleti szerv.¹¹ A görög iskolák tanfelügyelősége tehát csupán csak terv maradt.

Már kezdetben zavarok keletkeztek a tanítók körül, mert mindketten hamarosan elhagyták iskolájukat. A bécsi DEMETRIOSZ SZKLAVAKI és a verseci PAPA-ZISZI rövid működése után POPOVICS RAFAEL, a püspök fia lett a „felső”, azaz hellén iskola tanára, míg 1798-ban HADZSI GEORG THEODOROVICS, a későbbi parókus lett az „alsó”, vagyis a „közös” iskola tanítója. POPOVICS RAFAEL, amikor 1803-ban az apja és az egyházközség között a parókus nyugdíjazása miatt nézeteltérés támadt, hasonlóképpen összeütközésbe került a vezetőséggel és lemondott tisztségéről. Egy darabig ATHANASZIOSZ POLIZOSZ¹² helyettesített, majd 1806. jún. 15-én ANTHIMOSZ hierodiakont hívták meg.¹³ Bár a Rescriptum Declaratorium említett paragrafusa szerint csak magyarországi illetőségű tanítót szabad alkalmazni, a Helytartótanács kivételesen mégis megengedte volna felfogadását, ha leteszi az 1774-ben előírt hűségesküt. Minthogy ANTHIMOSZ erre nem volt hajlandó, azért a Helytartótanács 1807. május 8-án (9122 sz.) kiutasítását rendelte el.¹⁴ Ezután június 15-én került sor POPOVICS RAFAEL újbóli megválasztására. A görögök és makedo-románok közti ellenségeskedés ez alkalommal is újból fellángolt, mert a görögök nem akarták tűrni a makedo-románoknak a választásba való beleszólását.

A két nemzetiség közti viszály mindjobban élesedett, amelynek főoka az volt, hogy a makedo-románok ki akarták vinni az addig kizárólag használt görög nyelv mellett a vlach nyelvnek is a templomi és iskolai használatát. Ezért 1807. július 27-én kérték a pozsonyi főigazgatótól a vlach iskola engedélyezését.¹⁵ Főérvük az volt, hogy nemcsak a templom, hanem az iskola is közös alapítás volt. A görögök aug. 11-i nyilatkozatukban a vlach nyelv elmaradott voltára hivatkoztak s arra, hogy még saját betűi sincsenek. A makedo-románok szeptember 30-i ellennyilatkozata szerint a vlach és román nyelv között jóval kisebb a különbség, mint az úgörög és ógörög nyelv között. Az utóbbit 10—20 év alatt sem lehet megtanulni, s a görögök is okosabban tennék, ha az ógörög nyelv helyett valamelyik hazai nyelvet tanulnák.

A felsőbb hatóságok azonban jogosnak tartották a makedo-románok kérését s a Helytartótanács 1808. júl. 25-én 16194 sz. alatt engedélyezte a külön vlach iskola létesítését, amely még abban az évben meg is nyílt.

Megtaláltuk a pesti vlach iskola 1810. évi cirillbetűkkel nyomtatott román nyelvű értesítőjét.¹⁶ Eszerint az iskola címe: „Scola Romanesca normale in libera si kraiasca cetate Pest” volt. Az iskola három osztályának (psalterci, csaszoszlóvei és nacsinateli) tárgyai hittan, román nyelv, bibliai történetek, román írás, számolás, német, magyar és latin nyelv voltak. Az első pesti román tanító, a Karánsebesről meghívott KONSTANTIN DIAKONOVICS LOGA 1808—1813 között működött, aki innen az aradi román tanítóképzőbe került tanárnak. Évi fizetése az 1809. évi számadás szerint 200 forint 57 krajcár volt. Ehhez még az iskola fűtésére 138 forintot juttattak.

¹¹ Az 1804. III. 6-i 4705 sz. „helytartótanácsi rendeletben felsorolt hatóságok közt nem szerepel a görög tanfelügyelő.”

¹² Füves Ö.: Egy pesti görög könyvtára 1820-ban. Magyar Könyvszemle, 1966. 245—247.

¹³ A fentebb említett protokollum 1803. évi bejegyzései között talált adatok.

¹⁴ Fővárosi Levéltár, Intimata a. m. 4294.

¹⁵ Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltár Depart. Relig. Gr. n. u. 1808. fons 6.

¹⁶ ELTE Egyetemi Könyvtár y 4r 62/81 jelzetű csomó.

A vlach iskola engedélyezésébe a görögök nem tudtak belenyugodni s ezért hamar elkezdtek a küzdelmet a független görög iskola létrehozására.¹⁷ Első lépésként 1809. jan. 1-én elhatározták ennek az iskolának megalapítását s arra pénzüsszegek felajánlását. A tervezet szerint az iskola ügyeibe más nemzetiségűek nem szólhatnak bele. Ha ez mégis megtörténne, akkor azt rögtön be kell zárni. Az iskola tanulói lehetnek makedo-román származásúak is. Másrészt számos nehézséget támasztottak a román iskola elhelyezésével kapcsolatban, később pedig sürgették a görög és román iskolák anyagi alapjainak kétfelé való osztását. A makedo-románok nem egyeztek bele a szétválasztásba, hanem 1813. jan. 1-én görög nyelvű nyilatkozatuk szerint a vlach iskola létesítésével megnövekedett kiadások fedezésére a közös görög—román iskolák számára 22 100 forintot ajánlottak fel.¹⁸

A görögök és románok viszálya évek folyamán olyan élessé vált, hogy azt csak felsőbb rendelettel lehetett megszüntetni. A Helytartótanács hosszabb vizsgálat után megállapította, hogy sem az iskolaalap, sem pedig az iskolaépület meg nem osztható s ezért 1821. szeptember 11-én elrendelte az iskolák további közös vezetését. A „hellén” iskola (azaz a felső tagozat) azonban részben anyagi fedezet, részben pedig tanulóihiány miatt már 1820-ban megszűnt.¹⁹ Eredménytelen maradt POPOVICS RAFAELnek az utolsó tanév végén mondott büzdítő beszéde, amelyet a szülőkhoz intézett a hellén iskola támogatásával kapcsolatban.²⁰ A tanítókkal az együttműködés szellemében 1824-ben szerződést kötöttek.²¹ 1823-ban, illetve 1832/33-ban egy-egy tanítóelbocsátás zavarta meg a nyugalmat.

A pesti makedo-románok iskolája 1888-ig állott fenn, ebben az évben szűnt meg a román nyelv liturgiái használata is. A görög iskola viszont tovább működött, egészen a 19—20. század fordulójáig. Az egyházközség 1902. évi új alapszabálya szerint azonban az iskola *oktatási nyelve már a magyar lett*. Ezzel a görög iskola is befejezte több mint egy évszázados működését.

*

Néhány adat a *tanulólétszámról*. 1815-ben a görög közös iskolának 45, a hellén iskolának 13, a román iskolának pedig 11 növendéke volt.²² 1822-ben 19 volt a két iskola összlétszáma.²³ 1831-ben a görög iskolát 13, a románokat pedig 8 gyermek látogatta.²⁴ 1847-ben 14 volt az iskolák tanulójának száma.²⁵

A század közepétől kezdve a kimutatások tanulónélkülieknek tüntetik fel a görög és román iskolát egyaránt.²⁶ Ez azonban nem felel meg a valóságnak,

¹⁷ Fővárosi Levéltár, Intimata a. m. 4294.

¹⁸ A Budapesti Magyar Ortodox Egyházközség levéltárában őrzött irat szerint.

¹⁹ Az egyházközség 1815—21. évi kéziratos protokollumának 1821. dec. 28-i bejegyzése. E protokollum megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében Bf 0910/300 sz. alatt.

²⁰ *Deltalisz* i. m. 52—57. — *Füves Ö.*: Görög tanítóképző Pesten 1812—1820 között. Antik Tanulmányok, 1969. 91—92.

²¹ A szerződés a következő pontokból állt: Az egyházközség gondoskodik az iskolatermek és a tanítói lakások rendben tartásáról; az iskolát fogyóeszközökkel, továbbá tankönyvekkel ellátják; egy-egy tanító fizetése évi 400 forint, valamint a tüzelőfa; a tanítóalaphoz a 100/0-os hozzájárulást rendszeresen fizetni fogják.

²² *Jung-féle Addressbuch der königlichen Frey Stadt Pest für das Jahr 1815*. 86.

²³ *Vojdisek-féle Addressbuch der königlichen Frey Stadt Pesth 1822*.

²⁴ *Patachich J.*: Szab. kir. Pest városának leírása. Pest, 1831. 31—32.

²⁵ *Universalis Schematismus Ecclesiasticus et Literarius pro 1846—47*. Buda. — Egy ugyan-csak 1847. évi pesti útikalauz nyilvánvalóan tájékoztatlanságból 200 tanulóról tesz említést.

²⁶ *Thirring G.*: Budapest közoktatásügye 1905/06. évben. Bp. 1908.; *Palugyai I.*: Buda-Pest sz. kir. városok leírása. Pest, 1852. 431.

mert még az 1880-as évekből is találtunk néhány görögbetűs vizsgalapot. Csupán néhány tanuló járhatott az iskolába, akiket a szerzők fel sem tüntettek.

A pesti görög—román iskolák közvetlen vezetését a *helyi igazgató* (localis Director) végezte, akit az egyházközség javaslatára a Helytartótanács nevezett ki.²⁷ Hosszú ideig töltötték be ezt a tisztséget NICOLAUS BEKELLA (1804—1820) és GEORG MUCSO (1823—1835), akik közül egyik sem volt pedagógus. Amikor a Helytartótanács 47015 számú, 1863. június 22-én kelt rendeletével Pesten is a püspöki konzisztóriumnak alárendelt parókust akarták az iskola igazgatójává tenni, ez ellen a görögök a legnagyobb ellenállást fejtették ki. Arra hivatkoztak, hogy az iskolát ők hozták létre s ezért ők maguk jogosultak az igazgató választására. Sikertelenül próbálták megvédeni iskolájuk függetlenségét a konzisztórium közvetlen befolyásától.

A Helytartótanács 1815. november 21-én (31631—2. és 31639. sz.) felállította a *Görögkeleti Iskolai Alapokat kezelő Bizottságot* (Députatio Fundus Scholarum Gr. n. u. Nationalium Generalem et Praeparandatum particularem administrans). Ennek a hivatalnak a vezetését UROSRUS NESZTOROVICS vette át. Ettől kezdve az iskolai alapra vonatkozó számadást évente ennek a szervnek kellett felküldeni. A pesti görög—román iskolák „fundus scholaris”-a 1803-ban 15 943,58 Ft, 1809-ben 13 598,33 Ft, 1819-ben 11 282,33 Ft, 1851-ben pedig 21 238 Ft volt.

Az egyházközség részéről az iskolaügyek intézését kezdetül fogva a kétvétenként választott egy vagy két *iskolagondnok* (eforosz, praefectus) végezte. Az iskolagondnok az egyház, az igazgató pedig az állam felé képviselte az iskolát. Az első inkább gazdasági ügyintéző, az utóbbi pedig oktatási-nevelési vezető volt. Az igazgató a gondnoktól rendelkezésre bocsátott összeg felhasználásával kimutatást vezetett, amely az egyházközség évi összesített elszámolásának részét képezte.

Minden iskolában két könyvet vezettek: az anyakönyvet (Liber Protocollum), és a „Currentales vel normales ordines continens”-naplót. Félévenként jelentést kellett küldeni a kerületi igazgatónak. Módszer és rendtartás szempontjából követni kellett az országos előírásokat. A görögök ennek ellenére kezdetben szerették volna iskoláikat mentesíteni az állami felügyelet alól, ezért többször is figyelmeztetésben részesültek.

Az iskolák *oktatási célját* a külön iskola 1809. január 1-i alapítási iratában így fogalmazták meg a görögök:¹⁸ „A görög iskolák feladata a király és a haza számára hasznos polgárokat nevelni s őket ó- és úgörög nyelven olyan tárgyak oktatásában részesíteni, amelyeknek ismerete mind a hit és erkölcs dolgában, mind pedig a kereskedelmi és polgári életben nélkülözhetetlenek”. Ennek megfelelően a hittanon kívül az anyanyelvi olvasás, írás és számolás voltak a közös iskola fő tárgyai. A hellén iskolában ezekhez kapcsolódtak természetesen az ógörög nyelv és irodalom valamint a közisméretetek *ἐγκύκλια μαθήματα* magasabb fokon. A román iskolában 1833-ban a görög nyelv helyett a román, sőt a magyart és németet is tanították.

Több tanuló az iskola befejezése után a piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait²⁹ már a XVIII. sz. 70-es éveitől kezdve.

²⁷ 9474. sz. decretum, 1812. aug. 29.

²⁸ Fővárosi Levéltár, Intimata a. m. 4294.

²⁹ Takács S.: A főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium története. Bp. 1895: 319. — Paschall György katolikussá lett városi szenátor fia halálakor 3000 forintot hagyott a rэндházra.